

Oponentský posudek bakalářské práce Terezy Křížkové, Ženy v čele domácností na vybraném českém panství v 17. – 18. století, Praha, FHS UK LS 2008

Bakalářská práce Terezy Křížkové se zabývá možnostmi prosazení a seberealizace žen v předmoderní společnosti. Činí tak na základě historickodemografického studia domácností, resp. usedlostí na panství Liberec a na několika panstvích žateckého kraje. Hlavním a jediným pramenem Křížkové jsou edice Soupisu poddaných podle víry z roku 1651 a Berní ruly z roku 1654; tím je také dáno časové zakotvení práce. Obě oblasti byly zvoleny tak, aby reprezentovaly – řečeno s Michalem Mitterauerem – různé „eko-typy“, tedy různé způsoby hospodaření a existence vůbec: na jedné straně nížinný kraj s převahou zemědělství (obilnářství, chmelařství, vinařství), na druhé straně kraj (pod)horský s výrazným zastoupením řemesla, resp. protoindustrie. Bylo to mj. německojazyčné historickodemografické bádání (Hans Medick), které se jalo zkoumat spjitost převažující nezemědělské obživy (a konfese) s odlišnými životními perspektivami a de facto s potenciálním narušováním předmoderního společenského uspořádání. Tento přístup, reprezentovaný pro české podmínky mj. Sheilou Ogilvie, přejímá i Tereza Křížková. Snaží se odpovědět na otázku, zda se v protoindustriálním kraji ženám nabízely větší možnosti pro samostatné vedení domácnosti a zda ji ženy vědomě využívaly. Autorka přímo hovoří o „okolnostech, které by jí [ženě] umožnily prosadit se v ‚mužském světě‘ různými způsoby vlastní obživy“ (s. 16).

Práce se skládá z úvodu, metodické kapitoly, dále autorka charakterizuje prameny a podrobuje je zejm. vnitřní kritice, což je třeba ocenit. Text pokračuje charakteristikou panství a vlastní analýzy, doplněné četnými detailními tabulkami, jsou soustředěny do kapitol 5- 7. Prameny umožňují autorce rozlišit jak domácnosti „usedlé“, tak „podružské“, stejně jako různé konstelace osob uvnitř nich. Při absenci kvalitativních pramenů či pramenů z delšího časového období používá autorka k výkladu různých typů domácností běžné historickodemografické předpoklady; samotnou ženu v čele domácnosti bez uvedení stavu tak pokládá za svobodnou matku, pokud je u ní uvedeno jedno dítě, a za vdovu, pokud je dětí zaznamenáno více. Dlužno podotknout – a vrátím se k tomu níže –, že mnohdy jsou tyto předpoklady a naše představy tím, co by demografické studium mělo teprve doložit, a výklad se tak poněkud zacykluje.

Jak autorka zjistila, v čele domácností jak usedlých, tak podružských převažovali v obou oblastech muži, ovšem s výjimkou 139 podružských domácností vedených ženou oproti 103 domácnostem mužským, obojí v Liberci (s. 46). V zemědělském kraji byl počet žen v čele domácností nižší (s. 42), a to i ve městech (s. 47) – nabízí se tedy otázka, zda a jak se tato města lišila od Liberce v

protoindustriální oblasti. Aspoň do jisté míry odlišným právním statutem obyvatel poddanských měst (jak ho indikuje označení „sousedé“), ani charakterem tam zastoupených řemesel a případnou cechovní organizací tamního řemesla a z toho vyplývajícími omezeními se však autorka příliš nezabývá. Není rovněž jasné, zda se podružská existence ve městě něčím liší od podružské existence na venkově.

Kromě početního zastoupení žen coby hlav domácností (přičemž ne vždy víme, zda muž nebyl pouze dočasně nepřítomen) umožňují demografické prameny odpovědět na další otázky, zejména po motivaci vedení domácnosti (s. 10 „Nakolik byly domácnosti vedené ženou zakládány cíleně a nakolik byly vyústěním nahodilé situace?“), pouze kombinací dedukcí a hypotéz. Příkladem budiž s. 54 a otázka, zda stát v čele domácnosti byl pro ženu vyhledávaný stav. V Liberci převažovaly mezi ženami v čele domácností podruhyňe, přičemž zhruba pouze polovina jich mohla být v manželství (s. 59-60, tabulka č. 14). Autorka dovozuje: „Tyto ženy vydělávaly samy na sebe a byly relativně svobodné, jelikož jim tento systém umožňoval překlenout to, že žena měla být v područí otce nebo manžela.“ Ze samotného velkého zastoupení těchto žen (byť zaznamenaných de facto v jeden okamžik) dále Křížková usuzuje, že „městská společnost k těmto ženám přistupovala všeobecně smířlivěji, než na vesnici“. Taktéž autorka vysvětluje vyšší podíl vdov ve věku 50-59 let na Liberecku. Smířlivější postoj města k samostatně výdělečným ženám, stejně jako vyšší společenský tlak vrchností na vesnici, jsou předpoklady, které autorka – po mém soudu ne zcela kriticky – přejímá ze sekundární literatury (Ogilvie, s. 68 – „likvidační snaha vrchnosti, která se snažila maximalizovat své příjmy“).

Zjednodušeně řečeno bylo na venkově v zájmu ženy, která stanula (např. po smrti hospodáře) v čele usedlosti, brzo uzavřít nový sňatek, zatímco ve městě se zastoupením protoindustriie se jí spíše otevírala možnost žít se (a své děti) samostatně – dokonce se hovoří o „programově založené ženské domácnosti“ (s. 66). Zde také každý historickodemografický (makrohistorický) výklad naráží na své hranice – je možné „vypočtené“ tzv. demografické chování dát do souvislosti s přírodními, ekonomickými, právními a mocenskými podmínkami (a v tom není posuzované bakalářské práci co vytknout). Tyto podmínky někdy vstupují do výkladu jako historičtí aktéři (vrchnost likviduje, půda není schopna poskytnout obživu, podmínky uváděly obyvatele do chudších poměrů, zde např. s. 28-29). Poněkud se však zapomíná, že lidé v těchto podmínkách zčásti již dlouhou dobu žili a nějakým způsobem se s nimi vyrovnávali, a pokud by byly nesnesitelné, jistě by pod nimi – přes všechny naše představy o druhém nevolnictví a připoutání k půdě – dlouhodobě „neúpěli“. Právě toto vyrovnávání se se sociální realitou a její spoluutváření (např. tlak cechu či venkovské obce na znovuprovdání vdov) lze však postihnout v jiných než evidenčních pramenech. V kontextu historické demografie však hodnotím autorčin postup a její závěry jako solidní.

Rád bych se zastavil u některých sporných míst práce a její formální, resp. jazykové stránky. Za úplně šťastný nepokládám úzus dělit domácnosti na „usedlé“ a „podružské“. Podruzi jistě nebyli úplně samostatní či autonomní, co se majetku týče, ale rozhodně nepatřili k „neusedlému“ obyvatelstvu, jak bylo v 17. a 18. století chápáno. Jejich sociální původ mezi usedlým obyvatelstvem zmiňuje ostatně i

autorka (s. 39) a ani způsob života, ani nemožnost podílet se na obecní samosprávě je podle mě z usedlého obyvatelstva nevyřazuje. Zajímavější by bylo v této souvislosti zkoumat, jakým autoritám (pána domácnosti, vrchnosti) podruzi a podruhyně podléhali.

Když Křížková charakterizuje prameny, nelze podle mě beze všeho tvrdit že soupis podle víry „překračuje“ poddanské soupisy (s. 16), neboť ty, pokud byly vedeny systematicky, zachycují pohyb veškerého poddaného obyvatelstva, tedy teoreticky i momentálně nepřítomné osoby, i po několik desetiletí, i když většinou až z pozdější doby. Podobně nedostatkem („mínusem“) berní ruly není ani tak to, že nezachycuje neusedlé obyvatele (to nečiní žádný soupis), ale že postihuje jen domácnosti/usedlosti a ne už jejich členy (s. 22), jak autorka sama ostatně uvádí na s. 24.

Poukázat je nutno i na některé, byť nečetné věcné chyby či nepřenosti: Název tabulky na s. 29 není přesný, jedná se o rozvrstvení podle majetku, resp. výměry pozemků. Na s. 30 je zjednodušeně a bez vysvětlení ztotožněno „ekonomické chování“ s „dědickým právem“. Tamtéž v poznámce 3 autorka podle mě mylně cituje pro Liberecko Soupis poddaných za Žatecko. Na s. 39 pak taktéž v poznámce 3 zprostředkovaně odkazuje na Kroftovy Dějiny selského stavu, resp. jeho definici podruha v práci Rodina našich předků. V knize Horského a Seligové se na uváděných stranách 25-35 však Krofotovo jméno ani citace z něj nevyskytují. Nesmyslné je konečně hovořit o Liberecku jako o „hospodářsky orientovaném kraji“ (s. 63), pisatelka měla zřejmě na mysli kraj orientovaný protoindustriálně.

Poněkud triviálně působí také závěr, že usedlosti na vesnici vykazovaly lepší hospodářské zázemí než ve městě (s. 28). Neporozuměl jsem ani (pravopisně chybnému) konstatování na s. 19: „Svým způsobem byli němci spíš domácím obyvatelstvem než etnikem.“

Jazykově, resp. stylisticky jde o práci průměrnou až podprůměrnou, autorka se ne vždy vyjadřuje přesně a výstižně. Evidentně si libuje v samostatných vedlejších větách odtržených od přecházející věty hlavní; odstavec či větu tak začíná: „Přičemž je důležité nezaměňovat ...“, s. 12, „Respektive je využitelná...“, s. 24, „Anebo rovněž ekonomické chování...“, s. 30, „Ale nějakého takového vlastníka pouze přebývali.“, s. 39, „Snad kromě vesnické oblasti.“, s. 40, „Přestože...“, „Zatímco...“, obojí s. 58., „I když jsou zde patrné...“, s. 66, někdy jí pro začátek takové vedlejší věty nestačí jedna spojka („A to i přesto...“, „Jelikož i když jsou...“, obojí s. 14, „Jelikož pokud bych brala...“, s. 21).

Výrazová nadbytečnost, příznačná pro hovorový jazyk, se objevuje i jinde: na s. 14 „tento model neplatí zcela výlučně“, či na s. 62 „držba selského statku daleko více nutně“ (daleko spíše, nutněji?). Zbytečná je i kombinace tří teček a zkratky apod. (s. 16 „šafářů, správců... apod.“, totéž s. 18). Běžně se neužívají ani číslovky v podobě „věk 15-ti let“, „29-ti letých“, „30-ti letých“ (s. 21). Neobratná vyjádření se nacházejí rovněž na s. 15 („což by mohlo navádět k východoevropskému typu rodiny“), 17 („Díky získaným datům je pak sekundárním následkem jeho zásadní hodnota zejména pro demografický výzkum.“) či 34 („to, že ..., poukazují i data z ...“), na s. 63 je to nelogická věta s poznámkou 8. Autorčino hodnocení sociálních jevů jakoby se nadto omezovalo (snad pod vlivem kvantifikace?) na hovorové „plus“ a „mínus“ (s. 54), resp. „plusový“ a „mínusový“ (s. 61), synonyma „kladný“ a „záporný“ Křížková podle všeho nezná.

Pisatelka neovládá ani všechna pravidla grafické úpravy textů – za tečkou ve jméně ani v časovém údaji nedělá mezeru (M.Seligová, 18.století), naopak jí dělá za závorkou a před ní (domácnost), vše na s. 12. Tečka rovněž chybí na konci poznámek, jež jsou větnými útvary, naopak přebývá za viz., jež je rozkazovacím tvarem slovesa vidět. V textu také nemají co dělat grafická znaménka typu „=“ (s. 26). Ne zcela jednotně je užíváno velké písmeno (berní x Berní rula). Ojediněle se setkáme s překlepy a pravopisnými chybami, pravděpodobně z přehlédnutí: s. 39 („Selikové“), s. 58 (podíl na „celkové populace“), s. 59, („osoby ... se vrátili domů“).

Uvedené výhrady hodnotu práce zčásti snižují, neboť formulační nedostatky místy ztěžují sledování autorčiných vývodů. Nic to ale nemění na tom, že Tereza Křížková odvedla slušný (zejména početní a kombinační a také interpretační) výkon. Metodologické poznámky pak nepadají na její hlavu, výkladových možností historické demografie si autorka podle všeho byla dobře vědoma. Její práci hodnotím jako velmi dobrou **35 kredity**.

Praha, 3. března 2008